

SATU MARE
STUDII ȘI COMUNICĂRI

XXXVI/II

Redactor șef:

Dr. Claudiu Porumbăcean

Colegiul de redacție:

Dr. Maria Lobonț-Pușcaș

Mihaela Sălceanu

Cristina Busuioc

Drd. Lőrincz Nórbert

Adela Dobrescu

Secretar de redacție:

Dr. Paula Virag

Colegiul științific:

Dr. L. Balogh Beni, Arhivele Naționale ale Ungariei, Budapesta, Ungaria

Dr. Ovidiu Ghitta, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj Napoca, România

Dr. Cornel Grad, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” Arad, România

Dr. Camelia Burghel, Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, România

Dr. Valentin Orga, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Dr. Németh Péter, Nyíregyháza (Ungaria)

Dr. Doru Radosav, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Dr. Adrian Andrei Rusu, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca, România

Dr. Ottmar Trașcă, Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca, România.

Dr. Jakab Albert Zsolt, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Litere, Departamentul de Etnografie și Antropologie Maghiară ISPMN – Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale

Coperta: Iulian Petrescu,

(Sigiliul orașului Satu Mare din secolul al XVIII-lea)

Adresa redacției:

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

B-dul Dr. Vasile Lucaciu, 21

440031 Satu Mare

ROMÂNIA

Tel: 04/0261/73.75.26

E-mail: muzeusm@gmail.com

www.muzeusm.ro

SATU MARE STUDII ȘI COMUNICĂRI

Seria

ISTORIE ■ ETNOGRAFIE ■ ARTĂ ■ RESTAURARE-CONSERVARE

XXXVI/II

EDITURA MUZEULUI SĂTMĂREAN / EDITURA ARGONAUT
SATU MARE / CLUJ NAPOCA
2020

CUPRINS – TARTALOM – CONTENTS

ISTORIE

Georgeta DEJU - Florin BOGDAN

Două exemplare ale slujebnikului tipărit la Veneția în 1554 în colecții transilvănene

*Two Copies of the Slujebnik Printed in Venice, in 1554, in Transylvanian Collections.....*11-18

Paula VIRAG

Comunitatea evreilor din comitatul Satu Mare la finalul secolului al XVIII-lea

*The Jew community from Satu Mare county during the end of the 18th century.....*19-25

Felicia Aneta OARCEA

Moșteniri patrimoniale ale generației Marii Uniri. Repere arădene

*Cultural heritage of the Great Union generation. Arad landmarks.....*27-42

Daniel-Victor SĂBĂCEAG - Viorel CÂMPEAN

Din viața și activitatea protopopului Alexandru Achim (1885-1935)

*The study aims to bring to light new contributions to the life and work of the Greek Catholic priest Alexandru Achim (1885-1935).....*43-58

Septimiu MOGA

Personalitățile culturale din jurul băncilor românești din Cluj în perioada interbelică

*Cultural personalities surrounding the Romanian banks of Cluj during the interwar period.....*59-70

Marta CORDEA

100 de ani de la trecerea la cele veșnice a preotului-folclorist Ioan Kövari (Chioreanu)

*100 years since the transition into eternity of the folklorist priest Ioan Kövari (Chioreanu)....*71-83

Daniela BĂLU

Activitatea consulară românească în perioada dictatului la Viena

*Romanian consular activity during the Vienna Dictate.....*85-98

Andrei BURGHELE

Cultură politică și consecințe ale propagandei comuniste: desfășurarea alegerilor din 1946 în Sălaj

*Political culture and consequences of communist propaganda: The unfolding of the 1946 election in Sălaj.....*99-112

Radu DAVID

Repere din istoria învățământului sătmărean între 1968-1989

*Highlights in the history of education in Satu Mare county between 1945 and 1968.....*113-130

Mihaela SĂLCEANU - LŐRINCZ Norbert

50 de ani de la inundațiile care au lovit județul Satu Mare

*50 years after the floods that hit Satu Mare County.....*131-161

Cristina Liana PUȘCAȘ

Statuia lui Emanuil Gojdu în orașul de pe Criș. Istoricul unui monument de for public

*The statue of Emanuil Gojdu in the city on Criș. History of a public forum monument.....*163-176

ETNOGRAFIE

Borco ILIN

Locul fotografiei în politicile culturale muzeale și promovarea patrimoniului cultural

The place of photography in cultural policies of the museum and promoting cultural

heritage.....179-185

Коцан В.В.

**МУЗЕЇ ТА ПРИВАТНІ КОЛЕКЦІЇ ЯК ФОРМА ЗБЕРЕЖЕННЯ, ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ
НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ ВЕЛИКОГО БИЧКОВА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ**

The role of museums and private collections in the maintenance and popularization of folk

culture of Velykogo Bichkova and his fenc surrounding villages.....187-197

Сологуб-Коцан Т.Я.

**ЕКСКУРСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКАРПАТСЬКОГО МУЗЕЮ НАРОД-
НОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ ЯК ПРОВІДНА ФОРМА КУЛЬТУРНО-ОС-
ВІТНЬОЇ РОБОТИ**

Excursion activity of the Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life as a

leading form of cultural and educational work.....199-213

Король В.

**НІЧ В МУЗЕЇ, ЕКСКУРСІЯ-МІСТЕРІЯ: «ВІДЬМА В ТРАДИЦІЙНИХ ВІРУВАННЯХ
ЗАКРПАТТЯ»**

A night at the museum, excursion-mystery: Witch in the traditional beliefs of

Transcarpathia.....221-227

SZABÓ Attila

Cana și canceul pentru vin - un produs special al olarilor din Zalău

Jugs and pitchers for wine – special products of the potters from Zalău.....229-248

Camelia BURGHELE

Boli, epidemii și remedii magio-rituale. Un model de discurs terapeutic: cămașa ciumii

Diseases, epidemics and magical-ritual remedies. A model of therapeutic discourse: The plague

shirt.....249-255

JAKAB Albert Zsolt – SZILÁGYI Levente – VAJDA András

**Párhuzamos ruralitások. Gondolatok egy folyamatban lévő erdélyi vidékkutatásról és
szatmári (rész)eredményeiről**

Parallel ruralities. Thoughts on an ongoing Transylvanian rural life research.....257-268

Olimpia MUREȘAN

**Satul, omul și rugăciunea. Despre rugăciune și credința în puterea rugăciunii în
comunitățile tradiționale sălăjene**

The village, the man and the prayer. On prayer and the belief in the power of prayer in the

traditional communities of Sălaj county.....269-281

Remus VÂRNAV

Gheorghe Focșa - Scriseori către învățătorul Gheorghe Oros din Moišeni

Gheorghe Focșa - Letters to Gheorghe Oros, the teacher from Moišeni.....283-312

Remus VÂRNAV

Trei texte inedite despre muzica oșenească

*Three unparallelled texts about the music in Oaş county.....*313-320

Maria LOBONȚ-PUȘCAȘ

Oamenii locului - locul oamenilor

*The Locals – The Locals' Place.....*320-328

ARTĂ

Irina Liuba HORVAT - Monica Denisa CĂRĂIAN

Scurtă prezentare a colecției secției de artă a Muzeului Județean Satu Mare - Partea II

*Short presentation of the art collection from County Museum Satu Mare.....*330-357

Cristina Oana BUSUIOC

A reprezenta nevăzutul...

*Representing the invisible... ..*359-370

RESTAURARE - CONSERVARE

Olimpia MUREȘAN

Despre degradarea sticlei arheologice

*About the deterioration of the archaeological glass.....*373-378

Laura TROȘAN - Gheorghina OLARIU

Necesitatea investigațiilor în cazul bunurilor de patrimoniu. Studiu de caz: cămașă și ceapsă din Banat

*The need for investigations into heritage assets. Case study: shirt and cap from Banat.....*379-386

VARGA Emese - Diana KINCES - Gheorghina OLARIU

Restaurarea tapiseriilor din colecția Muzeului Țării Crișurilor

*Restoration of the upholstery from the (Oaş) Country Museum Collection.....*387-392

Adela DOBRESCU - Gheorghina OLARIU

Fragmente textile și obiecte de podoabă dintr-un mormânt din perioada premodernă - Investigații și considerații cu privire la conservarea lor

*Textile fragments and ornaments from a pre-modern tomb - Investigations and considerations regarding their preservation.....*393-402

PÁRHUZAMOS RURALITÁSOK. GONDOLATOK EGY FOLYAMATBAN LÉVŐ ERDÉLYI VIDÉKKUTATÁSRÓL ÉS SZATMÁRI (RÉSZ)EREDMÉNYEIRŐL

JAKAB Albert Zsolt – SZILÁGYI Levente – VAJDA András

Abstract: *The paper, through three case studies presents preliminary results of an ongoing Transylvanian rural life research. Due to Romania's accession to the European Union socioeconomic changes speeded up in the last decade in rural areas. By tackling questions of resilience of rural communities, we endeavour to address problems related to local socioeconomic transition, and point out new and traditional forms of rurality in order to identify peasant or post-peasant practices and mentalities. In order to provide an extensive comparison between rural areas we chose microregions of dissimilar geographical and cultural settings: the Szamoshát border area, the villages surrounding Nagykároly/Carei, the metropolitan area of Marosvásárhely/Târgu Mureş, the valley of the Nyárád/Niraj river in Marosszék and the Hegyalja region of Udvarhelyszék.*

We focus on three aspects of rurality: 1. the cultural dimension: transitions in identity and tradition management, patrimonialization, and globalization; (2) the social dimension: changes in migration patterns and new strategies of creating social capital and networking capacity by utilizing new (occasionally virtual) means of communication; (3) the economic dimension: the transformation and modernization of farming and subsistence economy in view of increasing economic migration and project-based development programs. Our starting hypothesis is that the importance of tradition, formerly viewed as the main organizing principle of rural communities, is gradually diminishing. The transformation of village communities and the dissolution of tradition have contributed to the disappearance of village as a social entity with its own identity. Due to non-synchronicity in development and socioeconomic patterns one can witness fundamental differences in local mentalities and economic strategies in the microregions under survey. By tackling questions of detraditionalization, patrimonialization, depeasantization and transformations in community networks (including the emergence virtual forms of community) in the context of Transylvanian peasant communities, we aim to draw attention to the striking ambivalences, and tensions caused by ongoing transition in rural communities. By the help of case studies we demonstrate how global processes reveal themselves in dissimilar local contexts, and the other way around, how local communities have adapted to the challenges caused by globalization.

Keywords: *rural life, research, microregion, mentality, globalization.*

Bő három éve vette kezdetét az erdélyi vidékiséget célzó néprajzi kutatási projektünk¹, melynek keretében négy erdélyi régió – 1. a Szamoshát határmenti régiója és a Nagykároly környéki falvak, 2. a Marosvásárhelyi nagyvárosi övezet, illetve a székelyföldi 3. Nyárád mente

¹ Az NKFIH által támogatott K 120712 számú projekt címe: *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség (lét)formái négy erdélyi kistérségben*. A kutatásban több erdélyi és magyarországi tudományos műhely (az MTA BTK Néprajztudományi Intézet, a Kriza János Néprajzi Társaság, a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszék, a Szatmár Megyei Múzeum, a Kolozsvári Kisebbségkutató Intézet) munkatársai, továbbá egyetemi hallgatók vállaltak különböző feladatokat.

és 4. Hegyalja falvai – vizsgálatára összpontosítva, az EU-csatlakozást (2007) korszakhatárként értelmezve, a ruralitás típusait, a vidékiség formáit vizsgálja. A kutatás során azt nézzük meg, hogy az eltérő fejlődési ívű régiókban a közösségek a közelmúlt változásait milyen dinamikák mentén értelmezték és élték meg, ezek a változások milyen állapotokat, folyamatokat – hasonlóságokat és különbségeket – eredményeztek a kultúrahasználattal, a társadalmi viszonyok és a gazdasági stratégiák területén.

A kutatás alapvető célja a vidéki társadalom jelenének és az egyéni emlékezetekben még élő, illetve a levéltári dokumentumokból rekonstruálható közelmúltjának a feltárása, az archaikus – de folyamatosan módosuló – meg a korábban nem létező, újként jelentkező (például online) kulturális viselkedések utóbbi tíz évben kialakult együttélésének/összefonódásának/konfliktusainak felderítése. A kutatáselméleti cél: modellezni a 21. századi vidékiség formáit és új, átfogó értelmezési keretet adva a vidékiség néprajzi megközelítéshez, valamint az újfajta vidéki habitusok megértéséhez.

Azért jelöltük ki cezúráként Románia 2007-es EU-s csatlakozását, mert az nemcsak politikatörténet szempontjából számít korszakhatárnak, hanem a társadalmi élet szinte minden területére kihatott, a vendégmunkások célország-választásaitól (migráció) kezdve az itthonmaradottak gazdálkodási (pl. földhasználat, vállalkozás indítás, projekt alapú tevékenységszervezés) és életvezetési stratégiáig. Még a hagyományos kulturális elemek használatának új formái (örökségalkotás, örökséghasználat) is az Unió szabályozások és minták hatása/nyomása alatt alakult. A mozgási tér kitágulásával és a nagyobb mértékű forrásokhoz (pl. EU-projektek) jutás lehetőségével új tárgyvilág épülhetett fel, új kapcsolatok jöhettek létre, új interpretációk születhettek. Azért a feltételes módban való fogalmazás, mert előzetes ismereteink alapján azt feltételeztük, hogy számos esetben éppen az uniós erőforrások eltérő okok miatti kihasználatlansága, elérhetetlensége vagy extrém esetben tudatos elutasítása határozza meg a vidéki gazdasági szereplők stratégiáit.

Kérdésként merült fel, hogy a lokalitások gyors infrastrukturális átalakulása, a gazdálkodás és a jövedelemszerkezet változása és a társadalmi rétegződés, a megváltozott gépi környezet (a gazdálkodás gépei, a személyi gépjármű, vagy az intim, családi környezetben a számítógép és a mobiltelefon), azok használata, funkciói milyen hatással vannak a vidéki életmódra, a gazdasági stratégiákra és a tájhasználatra, a közösségek kommunikatív és kulturális emlékezetére, biografikus narratíváira, narratív viselkedésére, a tágran értelmezett hagyományokra. Ezek néprajzi vizsgálatára Erdély vonatkozásában ugyanis máig nem került sor. Az erdélyi néprajzkutatás ugyan jelezte és rögzítette a hagyományos paraszti társadalom és a gazdálkodó falu átalakulásának/megszűnésének tényét, de vizsgálaton kívül rekedt annak megválaszolása, hogy mivé alakult az új, európai uniós csatlakozást követő, modernizációs hullám nyomán kialakult vidék? Mennyiben maradtak érvényben a hagyományos paraszti kultúra esetében tapasztalható, a táji tagoltságból adódó különbségek? Vagy az egyes régiókra jellemző mentalitások történeti beágyazottsága annyira erős, hogy képes ellenállni a fogyasztásra berendezkedett globális folyamatok uniformizálásra törekvő hatásainak. Kutatásunk négy erdélyi kistérség mélyfúrás jellegű gazdasági, társadalmi és kulturális dimenzióinak vizsgálatával az erdélyi vidéki életvilágoknak rendszerváltást követő változásait illetve mai állapotát kívánja feltárni és összevetni. A három dimenzió külön-külön vizsgálható, de a folyamatok megértése csak együttes értelmezésükkel lehetséges.

Munkahipotézisként abból indultunk ki, hogy a horizont elmozdulása/felbomlása azzal a következménnyel járt, hogy a hagyomány, amire eddig úgy tekintettek, mint ami a világot szervezi, elveszíti általános érvényességét². A hagyományos paraszti környezet átalakulása, a hagyomány feloldódása a falu – mint önálló identitással rendelkező társadalmi szervezet – eltűnését eredményezte. Alexander Chayanov a *Paraszti gazdálkodás elmélete* című könyvében ezt a modernizációval magyarázza. Megközelítésében a harmadik világ elmaradottságát nem

² Herman Bausinger, *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. pp. 81–83.

a modernizáció lassúságával, hanem a modernizáció folyamata során létrejött függőségi viszonyokkal magyarázták. Ennek eredménye a paraszti gazdálkodás fennmaradása. Alexander Chayanov szerint a paraszti gazdálkodást az különbözteti meg a kapitalista gazdálkodástól, hogy annak vezérelve: a megélhetés egy adott szintjének a hosszú távú fenntartása. A modernizáció pedig szétverte a paraszti gazdálkodás kereteit: parasztalanítás³. Vagy, ahogy Marsden írja, az önellátásra berendezkedett faluból fogyasztásra berendezkedett vidék lett⁴. Kovách Imre a parasztalanítást, mint a vidéki társadalom átalakulásának huszadik századi legfontosabb folyamatát összefoglaló munkájában pedig azt írja: vidéknek nevezzük azt, ahol nincsenek parasztok, csak a parasztság emlékezete, különböző formákban, intézményekben. Balogh Balázs viszont az utóparasztosodás kérdését vizsgálva rámutat a szűkebben „gazdaságiként” felfogható jelenségekben, struktúrákban és gazdasági magatartásban megmutatkozó egyéb mögöttes szándékokra, mint az értékorientáció, társadalmi rang és presztízs kifejezésének lehetőségei és stratégiái⁵.

A vidékiség kutatása kapcsán ugyanakkor megkerülhetetlen a társadalomtudományi gondolkodásban meghonosodott urbánus–rurális valóságfelosztás, -felfogás sem⁶, de a ruralitás mai, komplexebb, globális társadalomformákba való elhelyezése túlmutat ezen a dualitáson, a ruralitás ennél sokkal összetettebb probléma. Ugyanis a vidéki társadalom jelenének és (az egyéni emlékezetekben élő, meg a levéltári dokumentumokból rekonstruálható) közelmúltjának a feltárása, az archaikus/hagyományos – de folyamatosan módosuló – meg a korábban nem létező, újként jelentkező (például online) kulturális viselkedések utóbbi tíz évben kialakult együttélésének/összefonódásának/konfliktusainak a leírása nélkül nem lehet megérteni globális és lokális együttmozgását és együttes hatásait, és nem lehet kezelni az ebből adódó társadalmi problémákat. Innen szemlélve a kutatás két központi fogalma a *modernizáció* és annak kommunikációs univerzuma, a tágran értelmezett *társadalmi kommunikáció*.

A kutatás a változó ruaralítások három dimenzióját vizsgálja: (1) kulturális dimenzió: identitás, hagyományörzés hagyománytalanítás, örökségesítési, globalizálódás (2) társadalmi dimenzió: átalakult kapcsolatrendszerek, népességmozgások, új kapcsolatkeresési stratégiák, valamint új – esetenként virtuális – közösségformák, (3) gazdasági dimenzió: vidéki gazdálkodás átalakulása, projektalapú fejlesztések, modernizáció, gazdasági migráció, egyéb egyéni és közösségi stratégiák.

Valamennyi alapkutatásnak kihagyhatatlan része a vizsgálat tárgyának, esetünkben a vizsgált településeknek, minél alaposabb megismerése. Gazdasági kutatásról (is) lévén szó, meg kell ismernünk a lokális gazdaságszerkezet működését, a szereplőket, a szereplők közötti dinamikát és az általuk alkalmazott stratégiákat is.

Mostanra már harminc év telt el a rendszerváltozás óta, bármennyire is hosszú volt az átmeneti, útkereső időszak, a mai rurális gazdasági folyamatokat talán már nem érthetjük meg, ha azokat továbbra is a szocialista–kapitalista átmenet szemszögéből vizsgáljuk. A terepmunka során szerzett tudás egyik legfontosabb következtetése – ma csak az olyanok tevékenykednek az agráriumban, akik tudatos és önként vállalt döntés alapján akarják ezt csinálni. Tevékenységüket mégsem tekinthetjük valós specializációnak, és a „sikeresség” fogalmát sem társíthatjuk megnyugtatóan hozzájuk.

A kiválasztott négy kistérségben zajló folyamatok, a gazdaság- és birtokszerkezet, a mobilitás, stb. összehasonlíthatóságát kérdőíves felmérés készítésével kívántuk elérni. A kérdőíves felmérés és az így nyert adatok feldolgozása még jelenleg is zajlik. Ennek eredményeiről

3 Alexander V. Chayanov *The Theory of Peasant Economy*. University of Wisconsin Press, 1986 (1966).

4 Terry MARSDEN – Philip LOWE – Sarah WHATMORE (eds.), *Rural Restructuring. Global Processes and their Responses*, London, David Fulton Publishers, 1990.

5 Balogh Balázs *Gazdák és zsellérek. Gazdálkodási stratégiák Tápon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. És kapcsolódóan: Schwarz Gyöngyi (ed.), *Átány – a megtalált hagyomány és az önfenntartás*. (Kárpát-haza Szemle, 2.). NSKI, Budapest, 2014.

6 Kovách Imre, *Vidékiek és városiak*. L'Harmattan, Budapest, 2007.

a kutatásnak csak egy későbbi szakaszában tudunk majd beszámolni.

A romániai Szatmárt célzó gazdasági-néprajzi elemzések száma sajnálatosan alacsony, annak ellenére, hogy a rendszerváltást követően kialakuló falusi gazdaságok egyik legelső erdélyi tipológiája éppen egy szatmári faluban (Gencs) végzett kutatás során született meg⁷. Míg más erdélyi vidékekről már rendszerváltást követően rendszeresen jelentek meg tanulmányok, tanulmánykötetek⁸, monográfiák⁹, addig a fentebb említett kivételtől eltekintve a szatmári folyamatokról alig vannak ismereteink. Ebben az értelemben a kutatási projekt során végzett terepmunka annak ellenére hiánypótló, hogy csak nagyon szűk keresztmetszetű látteletet adja a szatmári vidéken zajló folyamatoknak.

Fentebb már szóltunk arról, hogy a vidékiségnek kulturális, társadalmi és gazdasági dimenzióját célozza meg a kutatás. A továbbiakban három esettanulmányon keresztül a szatmári térségben végzett terepmunka eredményeiről szeretnénk röviden beszámolni. Az első a kulturális dimenziót célozza meg, a másik kettő, minthogy a gazdaság és társadalom kérdésköre ezer szálon kapcsolódik, a két dimenziót együttesen tárgyalja, de más-más térben és társadalmi kontextusban.

Kulturális dimenzió – Magyar anyanyelvű románok

A kulturális dimenzió egyik kulcstémája az identitás, mely az erdélyi társadalomtudományi kutatások egyik központi kategóriája is egyben. A projekt során olyan átmeneti vagy hibrid identitással rendelkező közösséget is vizsgáltunk, amelyekben a merev etnikus kategóriákat a lokális viszonyok és dinamikus etnikus attitűdök szinte tökéletesen érvénytelenítik. Új fogalmi keret alkalmazása vált szükségessé a lokális jelenségek megértésében, ennek központi kategóriájaként pedig az *etnicitást* tettük meg. Az *etnicitást* Eriksen nyomán a kulturális különbségek „bennszülött” értelmezéseiben és kommunikációjában¹⁰, az azonosulás és elhatárolódás szubjektív és szituatív folyamataiba ágyazva láttuk megragadhatónak, amelyben az etnikai kategóriákat az egyének a maguk és mások jelölésére, az egymással folytatott interakciók során, a körülmények által meghatározott módon alkalmazzák¹¹. Ennek a fogalmi keretnek az alkalmazásával elkerülhető az etnikai keretek túlhangsúlyozása, mert bár kénytelen voltunk a magyar és a román etnikus kategóriákat használni a kutatás tárgyának meghatározásakor, de ezek jelen esetben nem normatív kategóriákként szerepelnek.

A kutatás tárgyát az a 19. század végére nyelvében asszimilálódott román etnikus csoport jelentette, amely a 20. század folyamán, különböző politikai, kulturális és társadalmi tényezők, de főként a lokálisan többségben lévő református magyar lakosság máig tartó elutasító magatartásának hatására a disszimiláció mellett döntött és egyre erőteljesebben fordult a román többség irányába. A kiválasztott helyszíneken ennek különböző fokozatait láthattuk.

A vallás és az etnikai hovatartozás szoros összefüggésben áll egymással Erdélyben. A reformátusok többnyire magyarok, az ortodoxok és görög katolikusok többségükben románok. A vizsgálni kívánt közösségeket, ennek a kategorizációnak megfelelően nevezi románoknak a helyi magyar többség. Románként hivatkoznak rájuk, de nem tekintik őket valóban annak, legalábbis nem úgy, mint az „igazi” románokat. A helyi gyakorlatot vizsgálva, a külső kategorizálás során tehát egyszerre tetten érhető az etnikai csoport kulturális

7 Borsos Endre – György István, *Gencs: egy erdélyi falu a parasztosodás útján*. In: Borsos Endre – Csíkei András – Letenyei László (ed.): *Rendszerváltás után. Falusi sorsfordulók a Kárpát-medencében*. MTA Politikatudományok Intézete – Szármak Kiadó, Budapest, 1999. pp. 51–90.

8 Peti Lehel – Szabó Á. Töbötöm (ed.), *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Nis Kiadó, Kolozsvár, 2006.; Oláh Sándor, *Falusi látletek (1991–2003)*. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.

9 Szabó Á. Töbötöm, *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2013.

10 Thomas H. Eriksen, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*, Pluto Press, London, 1993.

11 Margit Feischmidt, *Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában*. In: Uő. (szerk.) *„Etnicitás. Különbégtérítő társadalom”*, Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2010.

alapokon álló primordialista elképzelése¹² és a kultúra émikus kategóriaként való értelmezése. Ez utóbbit a mindennapi beszédben tematizálódó „saját és idegen” megkülönböztetést értjük¹³.

A kutatás során arra kerestük a választ, hogy a politikai és nemzeti retorikán kívül melyek azok szituációk, amelyben az etnicitás releváns tényezővé válik, mint például a hétköznapi találkozások, kognitív sémák, mentális térképek, társadalmi hálózatok és intézményes formák. Szándékosan használtuk az andersoni dinamikus etnicitás terminust a szubsztancialista nemzetiség fogalom helyett¹⁴, mert olyan bizonytalan identitású csoportok esetén, mint amilyen a vizsgálat tárgyát képező csoport is, utóbbi az átmenetek megragadására teljesen alkalmatlan: az etnikai csoportokat a társadalomszerveződés önálló szereplőiként definiálja. Esetünkben azonban nem beszélhetünk etnikai csoportról sem kulturális, sem közpolitikai értelemben sem. A terepkutatás egyértelművé tette, hogy a tanulmányozott településeken (Vetés, Óvári, Szamosdara) vizsgált magyar ajkú ortodoxok nem alkotnak egységes közösséget, még településenként vizsgálva sem beszélhetünk homogén csoportokról, de még az ortodox egyházhoz tartozás sem működik közösségszervezőként. A vizsgált települések történeti, társadalmi, kulturális kontextusai az eredetileg homogén csoportban nagymértékű szétfejlődést eredményeztek. Azaz valamennyi település magyar ortodox közösségét csakis az adott településen meghatározó társadalmi dinamikák által meghatározott kontextusban érdemes vizsgálni, de több eltérő kutatási kérdés megfogalmazása is szükségessé vált. Az egyik fő értelmezési keretét a további kutatásnak és a közösségek összehasonlításának az asszimiláció-disszimiláció kérdése jelentheti, melyet azonban feltétlenül ki kell egészítenünk a vallási és nemzeti identitás diskurzusok elemzésével és a hétköznapi etnicitás vizsgálatával. Ez utóbbit csakis Óváriban és Vetésen, Szamosdarán ennek, eltérő okok miatt ugyan, de nincs relevanciája. Szamosdarán például saját templom hiányában a román származástudatnak csak halvány emlékezete maradt fenn, melyet olykor már-már folklór-szerű furfangos történetek keretében mutatnak be. Nagy Péter nevű adatközlő saját családtörténetébe ágyazva mesélte el miként került el a falu a görög katolikusok (Szamosdarán nem ortodoxok) segítségével, nevük románosítása által, hogy telepes román családokat telepítsenek be a településre. Nagy Péter édesapja nevét Nagyról Mare-ra változtatta, első szülött gyermeküket, Péter bátyját, a még románosabb hangzású Marinescu-ként anyakönyvezték. Ő maga azért lett ismét Nagy, mert a második bécsi döntés következtében Magyarországon született. A szamosdaraiak magyar identitásúak, emellett görög katolikusnak, vagy csak katolikusnak mondják magukat, a nyolcvanas évektől már nem is járt át tovább Óváriból az ortodox pap darai filiájához. A helyi református és katolikus magyarok sem nevezik őket románoknak. Vetés a legnagyobb település a vizsgáltak közül. Községközpont, és vonzó célpontja a Szatmárnémeti felől érkező agglomerációs migrációnak. A betelepülők között nagyobb arányban vannak románok, mint magyarok, ennek eredményeként a román-magyar és román-román kapcsolatoknak újabb dimenziói jelentek meg.

Gazdasági és társadalmi dimenzió 1 – A Nagykároly környéki sváb falvak sajátos társadalmi és gazdasági stratégiái

Két sváb település – Mezőfény és Mezőpetri – máig működő mezőgazdasági társulásainak¹⁵ példáján keresztül azt vizsgáltuk, hogy miként maradhatott fenn mostanáig a

12 Clifford Geertz, *The Interpretation of cultures*. Basic Books, New York, 1973.

13 Thomas H. Eriksen, op. cit., Richard Jenkins, *Rethinking Ethnicity*. SAGE Publications, Los Angeles, 2008., Eric P. Kauffmann (ed.), *Rethinking Ethnicity. Majority groups and dominant minorities*. Routledge, London, 2004., Karolina Koziura, *Everyday Ethnicity in Chernivtsi, Western Ukraine*. In: *Anthropology of East Europe Review* 32(1), 2014, pp. 1–21.

14 Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, London, 1991.

15 A helyiek *társulásnak* vagy *társulatnak* nevezik ezt a szocialista termelőszövetkezetekből (kollektívák) kinőtt szövetkezeti formát. A továbbiakban a *társulás* terminust fogom használni.

szövetkezeti mezőgazdasági forma, melyek voltak azok a tényezők, amelyek ezt lehetővé tették, illetve hogy az elmúlt harminc év távlatában, milyen módon alakította a lokális gazdaságot és társadalmat.

A vezető országos tévéadók, újságok és internetes portálok 2016-ban hangzatos című cikkekben, tudósításokban számoltak be a szocialista termelőszövetkezet jogutódjaként működő Mezőpetri Mezőgazdasági Társulás gazdasági sikereiről. A kihagyott ziccer anatómiája szerint tált, „*Ilyen lett volna, ha...*” logika szerint felépített mondatokban a *ha* után leggyakrabban a *nem verték volna szét a téeszeket* típusú gondolat következett¹⁶. Később sem fukarkodtak a jelzőkkel a médiakreatívak, és egyenesen *kis Németországnak* (mica Germanie) nevezték Mezőpetrit¹⁷. Az elnevezésben egyszerre van jelen a sváb-német származásra, és a (leginkább csak) romániai perspektívából nyugati, polgárosult falusi környezetre történő utalás. Az uniós források felhasználásának pozitív példaként ismerhetjük meg ezekben a települést, ahol a pályázatokból származó pénzek nem az elit zsebébe, hanem a közösség érdekében megvalósított beruházásokba vándorolnak. A bukaresti újságírók kellemes vidéki kisvároshoz hasonlítják inkább, mint faluhoz, amelynek infrastruktúráját a nagyobb városok is megirigyelhetik: teljes közművesítettség, modern, liftekkel akadálymentesített digitális eszközökkel teljesen felszerelt iskola, idősotthon, sportcsarnok, szabadidőközpont, szabadtéri színpad, bowlingpálya, ipari park. A tudósításokból kirajzolódó kép azonban csalóka, a megvalósítások és sikerek ugyan valósak és csillogóak, ám fényüket néhány körülmény jelentősen tompítja. A mezőgazdasági társulás a csőd szélén áll, az iskolában a gyerekhány miatt már csak alsó tagozat működik, az épület jószerint üresen tátong, az ipari park kihasználatlan, egyetlen befektető sem telepedett meg benne, hiába a nagyszerű infrastruktúra és környezet, ha a szükséges munkaerőt nem tudja kiállítani a település, de a szűkebb régió sem. Olyan mértékű az elvándorlás és elöregedés Mezőpetriben, hogy az amúgy kiváló adottságokkal rendelkező település a társadalmi működőképesség határára sodródott. Pontos kimutatás ugyan nem áll rendelkezésre, de egybehangzó vélemények szerint a házak mintegy harmada üresen áll. Az átutazók erre utaló jeleket nem láthatnak, valamennyi házat gondozzák, a Németországba költözött tulajdonosok ezeket nem adják el, az épületek és környezetük (kert és utcafront) karbantartásáért és gondozásáért fizetnek, vagy a családi kapcsolatokat igénybe véve rendezik.

A kutatás során interjúkat készítettünk azokkal a kulcsszereplőkkel, akik aktív résztvevői voltak a dekollektivizálásnak illetve a társulás létrehozásának, volt téesz vezetőkkel, polgármesterekkel, társulásvezetőkkel, igazgatói tanácstagokkal. A belső szereplők mellett, a társulások eredményeit kívülről értékelni tudó agrárvállalkozókkal, egyénileg gazdálkodókkal is beszélünk. A két településen a szövetkezeti mezőgazdaság immáron hatvan éve folyamatos. Ez azonban nem jelenti azt, hogy változások nélküli lenne, de még azt sem, hogy azonos, vagy akár hasonló utat jártak volna be. Köztudott, hogy a keleti blokk országaiban erőteljesen eltérő struktúrákban hajtották végre a kollektivizálást és működtették az agráriumot. Ebből fakadóan a poszt-szocialista mezőgazdasági átalakulás is sajátos, országonként eltérő módon zajlott¹⁸. De abban is konszenzus van, hogy az egyes országokon belül is rengeteg eltérő modellje volt az agrárium újjászerveződésének. 1989 előtt Románia mezőgazdaságát három nagy mezőgazdasági szervezeti forma uralta: az állami mezőgazdasági vállalatok, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek (továbbiakban *téesz*) és kisebb arányban a magánfarmok. A rendszerváltást követő agrárreform e háromból legradikálisabban a téeszeket érintette. Olyannyira, hogy a romániai mezőgazdaság rendszerváltást követő első évtizedének legmeghatározóbb folyamatát a dekollektivizáció, és annak következményeként kialakult gazdasági és társadalmi problémák

16 <https://www.digi24.ro/regional/digi24-oradea/model-de-afacere-prospera-cap-in-comunism-societate-agricola-profitabila-in-capitalism-894490> (utolsó megtekintés: 2020. január 9.).

17 <https://www.libertatea.ro/stiri/petresti-sau-mica-germanie-comuna-care-svabii-au-schimbato-aerul-locului-1454435> (utolsó megtekintés: 2020. január 9.).

18 Chris Hann, *Kisüzemi gazdálkodás Tázlárán a hetvenes években. Ethnographia* 93. (1) 1982. pp. 33–72.

megjelenése jelentette. A dekollektivizáció kutatásunk szempontjából fontos következménye a mezőgazdasági termelőszövetkezetek utódképződményének a társulásoknak a létrejötte. A rendszerváltást követően az agráriumban bekövetkező negatív fordulatok okait a szakirodalom kellő részletességgel bemutatta már, csak röviden kívánjuk ismertetni azokat a főbb tényezőket, melyek valamilyen szövetkezeti forma felé terelték a földtulajdonhoz jutó vidéki lakosságot: 1. a földbirtokok kis mérete – költségessé teszi a gépi munkát, 2. a gépesítés hiánya, sem a gépek beszerzésére sem a gépi bérmunka megfizetésére nem állt rendelkezésre elegendő tőke, 3. az „új” birtokosok előrehaladott kora¹⁹, 4. az örökösök nem helyben lakók voltak, 5. a termőterületek rossz minősége.

Az uniós csatlakozást követően növekedett a megművelt területek aránya, a földvagyon felértékelődött. A szántóterületek romániai átlagára megduplázódott, sőt egyes területeken megtriplázódott az elmúlt 5 évben, és 2018-ban elérte az 5000 eurót hektáronként. Ennek ellenére az Európai Unió országai közül még mindig Romániában a legolcsóbb a föld. Az alacsony árak és a megengedő törvényi kereteknek köszönhetően a romániai termőterületeknek majdnem a fele külföldi tulajdonban van. A vizsgált településen élők elképzelhetetlennek tartják, hogy ott külföldiek földet vásárolhassanak. Szatmár megye a 4000-7000 euró/ha árral országos viszonylatban a középmezőnyben található. A vizsgált településeken, a termőföld minősége miatt az átlagnál valamivel többet kell fizetni – 7-8000 eurót – egy hektár földért. Mezőfényen 7000, Mezőpetriben 8000 euró egy hektár föld névleges ára. Azért névleges az ár, mert egyik településen sincsenek eladó földterületek. A birtokviszonyok azért természetesen itt sem statikusak, de a dinamikát itt inkább a hagyatéki eljárások és családon belüli adásvételek határozzák meg.

Mindkét településről elmondható, hogy lakosságának nagyobbik része nyugdíjas korú, az elöregedés miatt a jelenlegi gazdasági és társadalmi struktúrák már csak nehezen fenntarthatóak. Mezőpetriben a gyerekhány miatt idén már nem indult felső tagozat. Ez különösen fájó a petriek számára, hiszen korábban a környező településekről is oda vitték a gyerekeket tanulni a német oktatási nyelvű osztályba, kollégiumot üzemeltettek, néhány éve pedig, uniós forrásból teljesen felújították az iskola épületét. Mezőfény ebből a szempontból sokkal jobb helyzetben van. A gyerekek száma ugyan visszaesett a rendszerváltást követően, de az utóbbi években az iskola stabil működéséhez szükséges szint alá nem csökkent, sőt némi emelkedést is mutat. Ennek a növekedésnek az oka, hogy Mezőfény vonzó célponttá vált a fiatal nagykárolyiak számára, a faluban befektető német tulajdonú gyár jelenlétéből fakadó infrastrukturális fejlesztéseknek köszönhetően. Mindkét település gazdag, infrastruktúrájuk országos szinten is kiemelkedő: a közművesítés száz százalékos, valamennyi utca aszfaltozott²⁰, mindkettőben található ipari park, sportcsarnok, szabadidő parkok, idősotthon. Mezőpetri több egymást követő évben is elnyerte a Szatmár Megyei Tanács által alapított *Legtisztább és legjobban menedzselt település* díját, Mezőfény rendre dobogós helyen végez ebben a versenyben²¹. A tisztaság, rendezettség persze nem meglepő, hiszen olyan falvokról van szó, ahol egészen a közelmúltig fennmaradt az utak és utcák, illetve házak előtti terek szombati kollektív felseprése²². A gazdasági sikerek tárgyasulása nagyon hasonló a két településen, mégis teljesen eltérő módon valósultak meg. Míg Mezőpetriben a beruházásokat országos és Európai Unió pályázatokon keresztül valósították meg, addig Mezőfényen főként

19 Erről részletesen lásd: Andrew Cartwright, *The Return of the Peasant. Land Reform in Post-Communist Romania*. Ashgate, Aldershot, 2001.

20 A terepmunka során zajlott Mezőpetri fontosabb mezei útjainak aszfaltozása.

21 A díjnak nem csupán eszmei értéke van, értékes jutalommal jár együtt: haszongépjárműveket, személyautókat „nyertek” így. Ennek a díjnak köszönhetően mind Mezőpetri mind Mezőfény országos ismertségre tett szert. Az országos román hírekbe „kis Németország”-ként kerültek be.

22 Mezőfényen a mai napig fennmaradt ez a szokás, Mezőpetriben az elvándorlás nagy aránya, illetve a rendkívül nagy áthaladó forgalom miatt felhagytak vele.

az ott megtelepedő ipari nagyberuházás²³ következtében megnövekedett adójövedelmek tették lehetővé a fejlesztéseket. 2003-tól 2019 szeptemberéig tizenkét projekt keretében Mezőpetri polgármesteri hivatala mintegy 6,5 millió euró és 6,2 millió lej értékben nyert el támogatásokat. Itt létesült elsőként a megyében ipari park, ennek kihasználtsága ugyan minimális, de ennek a pályázatnak a sikere nagyban segítette a későbbi projekteket. De mindenképp igazságtalan volna, ha nem említenénk meg a pályázati korszakot megelőző megvalósításokat, melyek közül több még a rendszerváltás előttre, vagy közvetlenül a rendszerváltást követő időszakra vezetnek vissza. Azért is fontos ezek említése, mert a társulás létrejöttének és fennmaradásának megértéséhez is közelebb visznek.

A rendszerváltást megelőzően a kollektívek voltak a fő munkáltatók. Mezőfényen elkülönült egymástól a kollektív és a gépállomás (ez a felosztás átmertődött a rendszerváltás utánra is), Mezőpetriben egy nagy gazdasági szervezetként működött számos alegységgel. A kiváló minőségű csernozjom (feketeföld) talajnak köszönhetően mindkét kollektív rendkívül sikeres és jövedelmező volt. A kettő közül a mezőpetri renoméja volt nagyobb, az itteni tehenészetnek országos híre volt, többek között Nicolae Ceaușescu 1981-es mezőpetri munkalátogatása miatt is. A sikeresség nem jelentette azt, hogy kirakat kollektív vált volna belőle. A kollektívet irányító elit helyiekből került ki, akik a tagok érdekeit is szem előtt tartották. A kollektív több olyan szolgáltatást is nyújtott, amely a tagok számára segítséget jelentett. Pékséget nyitottak a 60-as évek elején, bölcsödét és óvodát üzemeltettek, építőbrigádok segítettek az építkezéseket, stb.

A 20. század traumáinak, főként, de nem kizárólag a második világháborút követő szovjetunióbeli deportálásuknak köszönhetően magába forduló közösségben rendkívül erős, sorsközösségen alapuló szolidaritás alakult ki a tagok között, mely ugyan nem tudott ellenállni teljes mértékben a kommunista rendszer közösségromboló hatásainak, de nem is hullott szét. Mind Mezőfényen mind Mezőpetriben a kollektívek vagyonára nem egy külső hatalom hagyatékaként tekintettek, hanem a közösség verejtékes munkájának gyümölcseként. Másrészről a kollektivizálást is túlélő sváb munkamorál ezt a vagyont rendkívüli hatékonysággal gyarapította.

A lakosság döntő többsége helyben, elsődlegesen a téesz különböző egységeiben dolgozott. Mivel a téeszek tökeerősek és jövedelmezőek voltak a városok felé irányuló ipari munkamigráció a szomszédos magyar és román falvakhoz képest kevésbé volt jellemző. Létezett viszont a migrációnak egy másik változata, amelynek következtében a 80-as évektől kezdődően fokozatosan csökkent a települések népessége. A szatmári svábok németországi kivándorlása sajátos társadalmi és gazdasági környezet kialakulását eredményezte. Egyrészt az aktív népesség aránya már a rendszerváltást megelőzően egyre növekvő mértékben csökkent. A munkaerőhiány gazdasági ellensúlyozására a téeszek egyre nagyobb fokú gépesítéssel reagáltak, és ezt az anyagi lehetőségeik lehetővé is tették. A németországi kivándorlás másik következménye az volt, hogy a helyben maradt lakosság, többek közt a németországi kapcsolatokon keresztül a rendszerváltáskor rendelkezhetett egy olyan anyagi bázissal, amely segítségével elkerülhették az átalakulás során máshol oly jellemző kényszerpályákat. A kommunista rendszer bukása utáni általános eufória, illetve az átmeneti időszak immáron egyénileg elért gazdasági sikerei miatt több gazda is a teljes privatizációt és restitúciót követelte. Néhányan ki is vették földjeiket, de a döntő többség a társulati formát választotta. Arra vonatkozóan, hogy miért csak kevesen választották az egyéni gazdálkodást, nem áll rendelkezésemre elegendő adat, magyarázat helyett ezért csak néhány, a helyiek által említett okot ismertetnénk. Az első, mely inkább egy gyakran hangoztatott mondanivaló, mint érv: *A sváb ember előbb gondolkodik, és csak utána cselekszik*, nem több mint egy harminc évvel ezelőtti döntés helyességének etnikus színezettel átszőtt hirdetése. Ennél konkrétabb ok, hogy Mezőfényen nem voltak kiterjedt birtokkal rendelkező gazdák. Mezőgazdasági vállalkozás

²³ A német tulajdonú Polipol bútorgyár 2005-ben kezdte meg működését Mezőfény határában. Jelenleg mintegy 800 alkalmazottja van, akik legnagyobb számban Mezőfényről és a környező sváb településekről kerülnek ki.

indításához földet kellett volna bérelniük, ezek megmunkálásában viszont a társulások, a rendelkezésre álló géppark és emberállomány miatt, leküzdhetetlen konkurenciát jelentettek volna ugyanis a nagyszámú kivándorolt miatt a társulások alapítása szinte bizonyos volt. Nagyon kevesen vannak, akiknek az agrárium jelenti a megélhetést a társulás alkalmazottai illetve néhány innovatív agrárvállalkozó és alkalmazottaik kivételével, de a társulás, mint a *communitas*²⁴ egy intézménye a közösség életének stabil bázisát jelenti, miközben alapellátást nyújt tagjainak, anélkül, hogy igénybe venné napjaink egyik legfontosabb gazdasági eszközét, az Európai Unió pályázat alapú támogatási rendszerét.

Ami mindenképp további kutatást igényel az a társulás és a családi gazdaságok viszonya. Az erdélyi néprajzi gazdálkodáskutatás alapegysége a családi gazdaság lett, ezért úgy gondolom, fontos lenne néhány gazdálkodó család gyakorlatát részletesen is megismerni, arra külön fókuszálva, hogy milyen módon interferált a stabil háttérrel jelentő társulással. Egy másik fontos kérdés az etnicitás, vajon milyen mértékben játszott szerepet a társulások sikerességében a sváb mentalitás? Mert a mezőfényi és mezőpetri társulást nem csak gazdaságilag, hanem társadalmilag sikeres szervezetként írnám le, melyek azon túl, hogy stabil anyagi bázist jelentettek a rendszerváltást követő nehéz időszakokban a közösségek számára, sokszor az állami feladatköröket átvállalva a társadalmi együttműködés, a bizalmon alapuló társadalmi lokalitást képviselték. A sikerességhez több tényezőről egyidejű jelenlétére volt szükség: előregedő lakosság, munkaerőhiány már a rendszerváltáskor, a sváb mentalitás, munkamorál, a németországi kapcsolatok segítségével rendelkezésre álló tőke.

Más szempontok szerint is atipikus a két társulás. A romániai társas gazdálkodási formák elemzésében megfogalmazott megállapítás, mely szerint minél gazdagabb egy település annál valószínűbb, hogy az egyéni gazdálkodást választják a szövetkezeti formával szemben, mivel rendelkezésre állhat az induláshoz szükséges tőke²⁵ Mezőpetri és Mezőfény esete ellentmond ennek, hiszen kifejezetten gazdag településeknek számítottak már a rendszerváltáskor is, és mégis a társas gazdálkodás, illetve a társulati forma mellett döntöttek. És ezt folyamatosan olyan módon végezték, hogy abból következetesen kizárták a külső elemeket, legyen szó idegen munkaerőről, vagy akár Európai Unió pénzéről. Ennek megfelelően egyik társulás sem él pályázati lehetőségekkel. A pályázati rendszerben a korrupció kikerülhetetlensége miatt nem vesznek részt. Képviselőik az EU-csatlakozást nem lehetőségként, hanem függetlenségüket garantáló termelési gyakorlatukat ért támadásként élték meg. A közös piacon, az országoként eltérő agrártámogatási rendszerek következtében csökkent a versenyképességük, és ezzel a bevételeik is visszaestek.

Gazdasági és társadalmi dimenzió 2 – A parasztoktól a mezőgazdasági vállalkozóig. Óvári példák

A falusi gazdasági gyakorlatok vizsgálatában a magyar néprajzi szakirodalom több lehetséges módszertani alternatívát is kínál. Ma már szinte tudományos közhelynek számít az a megállapítás, hogy a rendszerváltást követő újraparasztozás, útóparasztozás terminusokkal megragadott, a tradicionális gazdálkodási mintákhoz való visszatérésben konkretizáló

24 Szabó Á. Töhötöm, *Stratégiakeresés és alkalmazkodás. Korunk XV.* (11) 2004. 99–102. p 26.

25 Adrian Hatos, *Colectivism după colectivism? Forme asociative de organizare în agricultura românească de tranziție: 1990–2002.* Lumen, Iași, 2006. p 238.

folyamatok mozgatórugója a kényszer volt²⁶ nem pedig a többek, és főként a kutatók által sokat emlegetett nosztalgia. Szilágyi Miklós az *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999* című kötet bevezetőjében rendkívül alaposan vázolta, hogy miért nem tekinthető parasztinak a rendszerváltást követő falusi mezőgazdálkodással foglalkozó családok, családi üzemek, agrárvállalkozók tevékenysége²⁷.

A vidéki lakosság még mindig átmeneti állapotban van, még mindig nem alakult ki a paraszti értékrendet hitelesen felváltó, elfogadott közösségi normarendszer, és nem mellesleg a gazdasági helyzete sem stabilizálódott. Számos kutató a vidéki lakosságnak a rendszerváltás által generált gazdasági-politikai változásokra alkalmazott adaptációs technikáinak vizsgálatával, a sikeresség és sikertelenség dichotómia által meghatározott keretekben látta a vidéki gazdasági és társadalmi folyamatok értelmezési lehetőségét²⁸.

A vidéket mások a polgárosodás és modernizáció felől közelítik meg. Benda Gyula éppen a gazdasághoz való falusi viszonyulás megváltozását, a parasztagzából farmerré válást tekinti a polgárosodás első lépcsőjének²⁹. A polgárosodást természetesen nem csak a gazdasági dimenzióban mérik, hanem politikai és kulturális szinten is³⁰. Egy másik megközelítés kilép a paraszti, polgári, modernizáció lineáris történelemszemléletből fakadó fogalmi körből, és a lokalitást teszi meg terepévé, vizsgálandóként pedig a lokális és külső tényezők kapcsolatának helyi vetületeit nevezi meg. Vidékiesség kutatásunk elméleti kereteit is ez a szemlélet adja. A 21. század társadalma az informacionalizmus eredményeként információs és hálózattársadalommá vált, bizonyos információkhoz mindenki ugyanabban a pillanatban férhet hozzá, függetlenül attól, hogy a világ melyik pontján él. A társadalomtudományos kérdést így az jelenti, hogy a globális történéseknek milyen reflexiói valósulnak meg lokálisan, a vizsgálatok tárgyává a *glokális* megértése válik.

Az óváriak egy emberöltő alatt egy szocialista és egy kapitalista iparosítási folyamatnak is részesei voltak. Közismert, hogy a vidéki népességet ugyanúgy érintette az erőszakos iparosítás, mint a városit. A nagyváros közelsége, a szocialista iparosítás – annak ellenére, hogy romániai viszonylatban Szatmárnémeti nem számított iparvárosnak – a vidéki, jellemzően férfi lakosság jelentős részét felszippantotta. Óváriból, éppen közelsége miatt, csak kevesen költöztek be a városba, a legtöbbben ingáztak. Pontos adat nincs az óvári gyári munkások számáról, a megkérdezettek válaszai alapján, a munkaképes férfiak 30-50 százaléka dolgozott Szatmárnémeti ipari egységeiben.

A rendszerváltást követően a nem költséghatékony nehézipari termelési egységek nehéz helyzetbe kerültek. A gyárak bezárásáig a leépítések fokozatosan, de gyorsan lezajlottak, elsőként az ingázók veszítették el állásukat. A gyárbezárások során munkanélkülivé váló városi lakosság egy része „visszamenekült” vidékre, ahol a kollektív gazdaságok felszámolását követően leginkább az újraparasztosodási folyamatok határozták meg a mindennapi életüket

26 Benda Gyula, *Hosszú távú folyamatok és rövid távú ingadozások, társadalomstatistikai vizsgálatok és lokális kutatások*. Hozzászólás Kovách Imre és Valuch Tibor tanulmányához. *Századvég* 30. (4) 2003. 99–102.; Biró A. Zoltán – Gagy József – Oláh Sándor, *Gazdálkodási gyakorlat a Székelyföldön. (A paraszti mentalitás működése a gazdálkodásban és korlátozó szerepe a piacgazdasági átalakulásban)*. Antropológiai Műhely 4. (1) 1994. 7–41.; Kiss Antal, *Magánvállalkozók és hagyományos értékrend*. In: Szilágyi Miklós (ed.): *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999*. MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2002. 89–107.; Kotics József, *Újjáéledő paraszti mentalitás? A reprivatizáció hatása a gazdálkodói stratégiákra és habitusokra*. In: Vargyas Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene*. Tudományos konferencia a PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék jubiláló professzorai: Andrásfalvy Bertalan, Filep Antal, Kisbán Eszter és Pócs Éva tiszteletére. L'Harmattan, PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 2011. 167–181.

27 Szilágyi Miklós, *Mai kisüzemi agrárgazdaságok néprajzi kutatásának lehetőségei*. In: Uő (szerk.): *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999*. MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2002. 7–15. pp. 7–9.

28 Szabó op. cit. p. 133.

29 Benda Gyula, *A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége*. *Századvég*. (2–3) 1991. 169–176. p. 172

30 Kósa László, *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 1990.

és gazdasági tevékenységeik irányát. Kénytelenek voltak a mezőgazdasági vállalkozóként még, parasztiként pedig már nem tekinthető életmódot felvállalni. A piacgazdasági környezet itt sem kedvezett a gépesítés teljes vagy részleges hiányában rendkívül alacsony határfokon termelő gazdálkodóknak. A téesz társulás formában való átörökítésére kísérletet sem tettek, a vagyonát – a számos ismertetett erdélyi példához hasonlóan – a téesz vezetői által alkotott szűk elit saját tulajdonába játszotta át³¹. A lakosság nagyobb része kényszerből részleges önellátásra illetve a nagyváros közelsége miatt piacozásra rendezkedett be.

A kilencvenes évek közepét, egészen pontosan 1995-öt nevezte meg több erdélyi kutató is, mint a rendszerváltást követő legrosszabb időszakot az agrártelepülések életében³². Az Óváriban készített interjúkból nem rajzolódik ki egy ilyen erős cezúra képe, de azt itt is kiemelték, hogy eddigre felérték tartalékaikat, és belefáradtak a kiutkeresés érdekében elkövetett, és hiábavalónak bizonyuló próbálkozásokba. Az állatállomány jelentős növekedése, majd összeomlása az Erdély-szerzte megismert forgatókönyv szerint zajlott itt is, igaz talán később, mint más helyszíneken. 1997 áprilisában ugyanis a községközpont Vetésen vágóhidat³³ építettek, mely kezdetben igyekezett beszállítói kapcsolatokat kiépíteni a helyi gazdákkal. Vágóállatok tartása kecsgetető alternatívának tűnt, és rövid időre újra megnőtt az állatállomány és az állattartással foglalkozók száma. Azért csak rövid időre, mert a vágóhíd rohamtempóban bővült, a környékbeli gazdák nem tudták kielégíteni a folyamatosan növekvő igényeket, így a cég képviselői az egyéni termelők helyett nagybani – a későbbiekben már több esetben külföldi – beszállítók bevonását választották, illetve saját állatfarmokat is létesítettek. A húszüzem fejlődése mindamellett, hogy nem váltotta be az óvári gazdák reményeit, elindított egy másik folyamatot, amely a kétezres években teljesedett ki, és amelynek következménye az óvári gazdálkodók ipari munkássá való (vissza)alakulása volt.

A település gazdaságtörténetét meghatározó makrogazdasági változásokat az industrializáció–deindustrializáció–reindustrializáció folyamatával is leírhatjuk. Ennek lokális tükörfolyamata a paraszttalanítás–újrapiarasztozás–polgárosodás(?) lehetne. Az ilyen jellegű sémáknak a legnagyobb hátránya, hogy állapotokat merevítenek ki, holott – véleményem szerint – éppenséggel az átmenetek, azaz a változások folyamatossága és esetlegessége a döntő a rurális (és nem csak) társadalmakban. A 2000-es években „ipari park” létesült a település határában. Azért az idézőjel, mert a községközpontban található korábbi sertéstelep épületeibe beköltöző kisebb nagyobb vállalkozások³⁴ csoportját csupán a helyi szóhasználat illetve ezzel az igen megtisztelő névvel. Azt a helyiek védelmében azért el kell mondani, hogy megtévesztő hatása lehetett annak az „igazi” gyárnak³⁵, mely ugyancsak ide települt a kétezres évek közepén. Méreteiben kisebb, jelentősége viszont majdnem ugyanakkora a szintén itt felépült bútorgyárnak³⁶. 2017-ben újabb befektetők odacsábításának szándékával kezdeményezték az ipari park titulus hivatalossá tételét. Ma a falu munkavállalási korú lakosságának döntő többsége ezekben az ipari egységekben dolgozik.

Nem sokkal fentebb az ipari munkássá válást (vissza)alakulásként fogalmaztuk meg. Ez kizárólag ugyanannak a közösségi logikának mentén értelmezhető, amely a paraszti–utóparaszti folytonosságot feltételezi. Nem csak hogy mindkét esetben különböző generációk voltak érintettek, de ebben az új, kapitalista iparosodásban, a korábbi kommunista, férfiközpontú gyakorlattal szemben, a nők szerepe vált hangsúlyosabbá. Az itteni könnyűipari gyárak, és a

31 Peti Lehel, Rendszerváltozás utáni agrárszerkezeti és társadalmi változások Héderfáján. In: Peti Lehel – Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Nis Kiadó, Kolozsvár, 2006. 17–61. p. 40.

32 Peti op. cit. p. 39.

33 Az Unicarm vágóhídként kezdő vállalkozás már 2005-ben Románia egyik legnagyobb kizárólag hazai tulajdonú kiskereskedelmi cégcsoportja lett. 1997-ben 25 emberrel, napi 500 kg feldolgozott húsmennyiséggel indított. Később a termékpaletta bővítésével – saját tejfeldolgozót, péküzetet csatoltak a húszüzemmel alakított eredeti egység mellé – az alkalmazottak számának növelésén túl (több mint 2000 alkalmazott), országos bolthálózatot is létrehozta. 2018-ban 78 Unicarm supermarket üzemelt, főként Erdély északi részén és Moldvában.

34 24 cég működött 2017 végén az ipari parkban, a több ezer főt foglalkoztató gyáraktól a néhány fős mikroállamokig.

35 A Schlemmer Gmbh gépjármű-elektronikai kábeleket gyártó könnyűipari üzeme.

36 Bardi Industry Solid Wood Furniture.

húsüzem bizonyos részlegeinek munkaerő igényének a nők sokkal inkább megfelelnek.

A paraszti mentalitást, a földhöz való viszonyt a kollektivizálás és a szocialista industrializáció csak részben tudta felszámolni. Az önfenntartásra épülő gazdálkodási hagyomány továbbélt a háztájiban. A kommunista ideológiának sikerült elérnie, hogy a kollektív gazdaságokban végzett mezőgazdasági munka a gyári munkások szemében alacsony presztízűnek számítson, de a háztáji gazdálkodást ez az előítélet nem érintette, olyannyira nem, hogy a gyári munka csak, mint szükséges rossz, a gyár pedig sokszor, mint a háztáji számára szükséges nyersanyagok forrása jelent meg.

Míg például Magyarországon a háztáji gazdálkodás a piaci nyitás eszköze volt addig a román hiánygazdaságban a háztájiban kellett megtermelni a család számára a más forrásból nem beszerezhető élelmiszert, húst, zöldséget, gyümölcsöt, stb. Sőt sokszor nem csak a nukleáris család szükségleteit, hanem a városba beköltözött rokonok igényeit is ebből kellett kielégíteni.

Óvári már a két világháború közötti időszakban is Szatmárnémeti ellátójaként volt ismert, rengetegen foglalkoztak piacozással. A piacra vitt áruk pedig a háztájiból kerültek ki. Amit a szocialista gazdaság szerkezet nem tudott felszámolni több évtized alatt sem, azt az új iparosodás és a globális fogyasztói tendenciák együttese másfél évtized alatt elvégezte. A fogyasztóvá vált falusi ipari munkás réteg olyan mértékben távolodott el a földtől, hogy már kivételesnek számít az, ha még művelik a háztáji parcellát, vagy esetleg konyhakertet tartanak. A három műszakban végzett munka nehézsége a leggyakrabban elhangzó érv, amellyel a kertművelés felhagyását indokolják. De emellett a racionálisan is értelmezhető érv mellett ott rejlik egy legalább olyan fontos, a korábbi tőkehiányos korszakra való reakcióként kialakult túlfogyasztói attitűd, amely a „megveszem, mert (végre) megengedhetem magamnak” gondolatban csúcsosodik. A fogyasztói magatartást egyrészt a presztízstárgyak vásárlásával és birtoklásával szokták jellemezni, Óváriban a javak megszerzésének módja és helye is presztízis értékűvé vált. A gazdálkodók és munkások között akár fenntartható üzleti kapcsolat is kialakulhatna, az előbbiektől megtermelt árut a munkások megvehetnék, de erre a közöttük húzóóda rejtett konfliktusok miatt nem nagyon van példa, illetve a jelenlegi fogyasztói mentalitásba még nem szivárgott be a helyi/biotermékek értékét felismerő és promováló globális trend. A szatmárnémeti bevásárlóközpontok egyelőre még vonzóbbak a helyi termékeknél. A városi bevásárlást, a kertes házak lakásként való használatát sajátos urbanizációs jelenségként értelmezzük. Innovatív mezőgazdasági vállalkozók, akik vállalkozásukat immáron nem a szocialista modernizáció eredményeinek bázisán, hanem teljesen új szemlélet és technikák mentén szervezik és vezetik, vannak ugyan, de nagyon kevesen és nem várható, hogy számuk a jelenlegi gazdasági-politikai miliőben növekedne.

Összegző gondolatok

A három esettanulmány legfontosabb tanulsága az, hogy a térben egymáshoz egészen közeli települések, közösségek, amelyekre ugyanazok a makropolitikai, gazdasági és társadalmi dinamikák és kényszerek hatnak, mennyire partikuláris válaszokat adnak. Minden vizsgált település önálló globalitásként értelmeződött annak ellenére, hogy a globális hálózat szerves részét képezik.

Jakab Albert Zsolt

Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, RO

jalbertzsolt@yahoo.com

Szilágyi Levente

Szatmár Megyei Múzeum, RO

leventsz@gmail.com

Vajda András

Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Alkalmazott Társadalomtudományi Tanszék, RO

vajdaa@gmail.com